

Kadir Dede, *Edebiyatın Ulusu Ulusun Edebiyatı*, Nika Yayınevi, 2021,
317 s.

Değerlendiren: Orkhan Valiyev

Ulus kavramının izleri etimolojik açıdan antik Latinceye kadar takip edilebilir. Ancak günümüzdeki anlamıyla ulus, hâkimiyetin meşru/hukuki kaynağı olarak on sekizinci yüzyıl sonunda “yeni politika” tarzı olan milliyetçilik eliyle kurgulanmıştır. Çalışma, Kadir Dede’nin Hacettepe Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü’nde savunduğu “Türk Ulusunun İnşasında Romanın Rolü, 1923-1938” tezinin bazı ilave ve değişiklikler yapılarak kitaplaştırılmış hâlidir. Yazar, çalışmada ulusun “devlet”, “entelektüeller” ve “burjuvazi” eliyle milliyetçik tarafından kurgulandığı yönündeki modernist yaklaşımdan hareket etmektedir. Eserin birinci bölümünde çalışmanın kuramsal alt-yapısı üzerinde durulmuştur. Bu bölümde hem modernist hem de etnosembolcü yaklaşımlara yer verilmesine karşın yazarın ulusların milliyetçilik tarafından kurgulandığı ve modern bir olgu olduğu yaklaşımını benimsediği anlaşılmaktadır. Yazar birinci bölümdeki kuramsal değerlendirmeler ışığında Türk ulus inşasına yönelik şöyle bir çıkarımda bulunmaktadır: “[...] Tüm milliyetçilik deneyimlerinde olduğu gibi, Türklüğün kadim bir niteliğe ve tarihsel sürekliliğe sahip olduğu dile getirilse de, Türk ulusunu yaratan Türk milliyetçiliğidir.” (s. 56).

Çalışmanın ikinci bölümünde, ulusu inşa ettiği varsayılan Türk milliyetçiliği ele alınmıştır. Bu doğrultuda Miroslav Hroch’un bir önceki bölümde yer verilen “küçük millet” veya “A, B, C Evreleri” modeli, Türk milliyetçiliğinin açıklanması için tercih

@ Dr., Western Caspian University. orkhan.h.veli@gmail.com

id <https://orcid.org/0000-0002-6125-9062>

© İlmî Etüdler Derneği
DOI: 10.12658/D0321
insan & toplum, 2022; 12(2): 291-295.
insanvetoplum.org

edilmiştir. Çalışma 1923-1938 aralığını kapsamına karşın Türk milliyetçiliğinin anlaşılması için Osmanlı son dönemini de kapsayacak şekilde tarihsel bir değerlendirme yapılmıştır. Bu doğrultuda A, B, C evreleriyle Türklüğün politik bir anlam kazandığı tarihler belirlenmeye çalışılmıştır. Bu çerçevede Türklüğün Osmanlı geç döneminde vuku bulan modernleşmeyle doğduğu yönünde bir yaklaşım benimsenmiştir. Bununla beraber yazar, Türklüğü, Osmanlı politik sistemi içerisinde yer alan etnik gruplardan biri olarak değerlendirmektedir. Bu cihetiyle Osmanlı politik sistemi içerisinde politik bir amaca matuf doğan Yunan (Rum) ve Türk milliyetçiliklerinin kendilerinden olmayan Osmanlı'dan bağımsızlaşmayı hedeflediği anlamı çıkmaktadır. Bu anlamda Türkler, Osmanlı politik sisteminde kurucu unsurdan ziyade tebaalardan biri olarak ifade edilmiştir. Bu noktada küçük millet modelinin Türk milliyetçiliğinin ortaya çıkışını tartışmaya açtığı söylenebilir.

Yazara göre A evresinde aydınlar, kitleyle temasa geçmeden akademik ilgi bağlamında kültürel çalışmalarla uğraşmışlardır. Bu evrede aydınların faaliyeti, B evresine ön hazırlık olarak değerlendirilmiştir. B evresinde, Türk milliyetçiliğinin kitle ile iletişim kurması hususu üzerinde durulmuştur. Bu doğrultuda kitlesel ajitasyon dönemi başlamıştır. Özetle; “[...] bu evrede ulus konusunda kültürel alana sıkışmış ilgi giderek siyasal alana kaymaktadır. Son olarak evre, ulusal kimliği yaygın hale getirmeye dönük örgütlenmelerin ve yayıncılık faaliyetlerinin geliştirilmesine tanıklık etmektedir.” (78, 79). B evresinde ilginin kültürel boyuttan siyasi boyuta evirildiği hususu üzerinde durulmuştur. Yazara göre, Türkçülüğün gelişmesinde (siyasi boyutun gelişmesi) Selanik ve Rusya merkezli düşünce akımlarının etkisi belirgin olmuştur. Öyle ki Rusya kökenli Türk aydınlar belirli bir politik anksiyete taşıdıklarından bütün politik kavrayışlarını Türklük üzerinden tasarlamışlardır. Bu sebeple Selanik ve Rusya merkezli Türklük yaklaşımı arasında Akçura ve Gökalp örneğinden hareketle anlaşmazlık olduğu ifade edilmiştir.

Üçüncü bölümde ise çalışmanın özünü teşkil eden romanın, milliyetçi kabullerin yaygınlaştırılmasında rolü irdelenmiştir. Modernleşme ve milliyetçiliğin gelişimiyle paralel olarak doğan romanın “yansıtma” ve “yaratma” işlevleri üzerinde durulmuştur. Hülâsa tarihsel olarak Türk romanının doğuşu ele alınmıştır. Ulus inşasında romanın işlevleri ise “Dilsel Bütünlüğün Tesisi”, “Eğitim”, “Propaganda” ve “İletişim” başlıkları doğrultusunda açıklanmıştır. Bir sonraki bölümde ise erken cumhuriyet döneminde roman ve romancı problemi işlenmiştir. Öyle ki erken cumhuriyet romancısının temel işlevinin/görevinin/ediminin ulus fikri olduğu yaklaşımı ağırlık teşkil etmiştir. Çünkü yazarın -kitabın başında da ifade ettiği üzere- ulus inşasının selameti için devletin varlığı elzem görülmüştür. Bir nevi geç Osmanlı'da ortaya çıkmasına karşın romana ancak 1923 sonrasında ulusallık hüviyeti kazandırıldığı ifade edilmiştir. Ezcümle bu

bölümde, Cumhuriyet'in ilk on beş yılındaki romancıların Türk ulusallığının hayal edilmesinde etkin rol üstlendiği hususuna dikkat çekilmiştir.

Kitabın beş ve altıncı bölümleri dikkat çekicidir. Zira Türk romanının “biz” ve “ötekiler” bağlamında çıktıkları üzerinde durulmuştur. Bu hususta beşinci bölüm; dil, tarih ve coğrafyaya odaklanmıştır. Bahse konu bölümde, Türk romanının kuvvetli bir “biz”in inşası için dil, tarih ve coğrafyaya başvurduğu ölçüde önceki politik sistemin iz düşümü olan dini de yadsıdığı yaklaşımı hâkimdir. Son bölümde, öteki sorununun milliyetçilik tartışmalarındaki konumu belirlenmiştir. Akabinde azınlıklar ve Osmanlı bağlamında Türklüğün ötekilerinin Türk romanındaki tasvirine yer verilmiştir. Beş ve altıncı bölümlerde Türklüğün “biz” ve “ötekiler” bağlamına gereğinden fazla yer verildiği söylenebilir.

Eserin okur dostu dile sahip olduğunu ifade edilmelidir, zira doktora tezlerinden hareketle hazırlanan kitaplar genellikle akademik dilin zorluğuna sahiptir. Ayrıca kendi alanında yeni ve özgün bir çalışma olduğunu da belirtmek gerekir. Bu cihetiyle başarılı ve alana katkı sağlayan bir çalışma olduğu ifade edilebilir. Ancak Miroslav Hroch'un kuramının/modelinin tercih edilmesi, araştırmamanın ana problemine gölge düşürmüştür. Bilindiği üzere Hroch, modelini, milliyetçilik çağını sömürge altında tecrübe etmiş “baskın olmayan etnik gruplar” a özgü olacak biçimde geliştirmiştir. Bu doğrultuda “büyük”, “ara vaka” ve “küçük” olmak üzere üç millet tipolojisi geliştirmiştir. Hroch, “küçük milletler”in uluslaşma sürecini açıklamak ve sürecin sömürge altında devletsiz bir biçimde geliştiğine ve hedeflerinin farklılığına dikkat çekmek için de milliyetçilik yerine milli hareket kavramını tercih etmiştir. Bu doğrultuda Hroch, millî hareketin gelişim evrelerini açıklamak için A, B ve C olarak üçlü evre modelini önermiştir. Hâlbuki Osmanlı modern devletler sistemini tesis eden Vestfalya Anlaşması'ndan önce de var olmuştur. Yani Türk uluslaşması Hroch'un modeline uygun gelmemektedir. Ancak yazar, eserde Osmanlı politik sistemi bünyesinde Türk unsurunu ötekilerle eşit konumda değerlendirmiş ve Hrochvari modelin Türk ulus inşası için doğru bir model olduğunda ısrar etmiştir.

Çalışmada Hroch'un modelinin tercihi, eserin özgünlüğüne ve literatüre olan katkısına gölge düşürmektedir. Zira Hroch, küçük milletlerin eksikliği şöyle ifade etmiştir: “Kendi yönetici sınıf eksikliği; yazılı dil geleneği eksikliği ve ulus-devlet eksikliği.” Hâlbuki Osmanlı politik sisteminin özünde tercih edilen Osmanlıca/Osmanlı Türkçesi, ilgili dönemde Batı'da istifade edilen Latince'den farklılık arz etmektedir. Hülasa Türkçe, Cumhuriyet öncesinden izler taşımaktadır. Öte yandan Osmanlı politik sistemi, milliyetçilik çağında ve öncesinde işgalciler tarafından yönetilmemiştir. Aksine Osmanlıcılık, İslamcılık ve Türkçülük mevcut devletin bekası için tercih edilmiştir. Bu göstergeler dikkate alındığında yazarın Hroch'un modelini

tercihinin tutarlı olmadığı söylenebilir. Örneğin, Osmanlı politik sisteminden ayrılıp kendi ulus devletlerini kurmuş Yunan ve Bulgar milli hareketlerini Hroch-vari kuramla açıklamak mümkündür. Ancak Türkçülük hareketi, Hroch'un modeline uygun şekilde yazarın ifade ettiği gibi sömürge karşıtı bir mücadele içinde olmamıştır.

Dinin ve dinsel öğretinin Osmanlı politik sistemi üzerindeki meşrulaştırıcı etkisi dikkate alındığında, Türklerin ve Türklüğün Cumhuriyet'teki gibi doğrudan hegemonyaya sahip olmadığı anlaşılır. Ezcümle küçük milletlerin milli hareketleri devlet ve millet arayışı iken Türkçülük, Osmanlı bağlamında mevcut devletin kurtuluşu için devletlilerce tercih edilmiştir. Yazarın küçük millet modelini Türk milliyetçiliği için tercih etmesi kabul edilirse Hroch'un teorisi kendiliğinden yanlışlanmış olacaktır. Türkçülük; etnik, dinsel, dini ve kültürel olarak kendisine yabancı sömürgeci bir millete karşı verilmiş bağımsızlık hareketi değildir. Zira Türkçülük, Akçura'nın ifade ettiği üzere devletin yeniliğin/modernitenin beşiği olan Batı'dan istifade için türettiği üç tarzı siyasetten birisi olmuştur.

Eleştiriye açık bir diğer husus, Anadolu'da Türkçülüğün gelişiminde Rusya'dan gelen Türklerin etkisinin gereğinden fazla irdelenmesidir. Çarlık Rusya'da kimlikleri ötelenen, örselenen ve bu sebeple Anadolu'ya göç etmiş Türk aydınlarının Türkçülüğü kurtuluş reçetesi gibi imledikleri söylenebilir. Bununla beraber Osmanlı Devleti'nin sömürgeyi tecrübe etmemiş süregiden bir devlet olduğu da gözardı edilmemelidir. Yazar bu anlamda dışarıdan gelen Türkçü aydınların etkisi üzerinde dururken Anadolu'yu dikkatten kaçırmış, Akçura ve Gökalp örneği üzerinden içerideki aydınların etkisini ifade etmekte yetersiz kalmıştır. Anadolu, Türk milli kimliğinin temel bileşenleri olan Türkçe ve Müslmanlık bağlamında yazılı bir geleneğe sahiptir. Örneğin Yunus Emre, Aşık Paşa bu yazılı geleneği oluşturan önemli isimlerdendir. Ancak yazarın benimsediği yaklaşım, devleti Rusya kökenli Türkler kurtarmıştır algısını doğurmaktadır.

Kitapta Hroch'un modeli oldukça anlaşılır bir biçimde açıklanmıştır. Bazı hususlarla ilgili yorumlar da anlaşılabilir. Ancak son tahlilde Türk milliyetçiliğini topyekûn küçük millet modeli, milli hareket kavramı ve A, B, C evreleriyle açıklamak, eserin akademik niteliğine gölge düşürmektedir. Bununla beraber tekrara düşmek pahasına eserin konusunun özgünlüğü, dilinin oldukça akıcı ve anlaşılır olması hasebiyle literatüre değerli bir katkıda bulunduğu söylenebilir.

Azerbaycan'ın ulus inşası, Hroch'un küçük millet modeli bağlamında açıklanabilir. Çünkü Azerbaycan toplumu milliyetçilik çağını sömürge altında karşılamış ve Azerbaycan milli hareketi kendi kaderini tayin için mücadele etmiştir. Ancak Türk ulus inşa sürecinin belki Vestfalyan sistemin kurucuları (eşitleri) arasında yer almayışından ötürü büyük millet kategorisinde değerlendirilmemesi anlaşılabilir. Fakat sömürge

altında ezilen milletler için geliştirilmiş bir modelle açıklanması da doğru sonuçlar doğurmayacaktır. Diğer taraftan tarihle ilgili roman bağlamında politik bir analiz, etik ve pratik sonuçları itibarıyla kabul görmesi için imlediği toplumun değerlerini de dikkate almak durmudadır. Netice itibarıyla eser, bir felsefi yargı içermemektedir. Roman bağlamında tarihsel bir konuya ilişkin politik bir analizdir.

Tüm eleştirilerle beraber esere ilişkin kıymetleri teslim etmek gerekmektedir. Öncelikle ilgili döneme ilişkin neredeyse tüm romanların incelenmesi çalışmanın çıktısını kuvvetlendirmektedir. Bu sebeple eserin argümantasyonu güçlü bir niteliği haizdir. Dolayısıyla kolay anlaşılır bir dile sahip eserin alanın ilgililerince tartışmaya açılması, kuvvetle muhtemeldir.